

ЗМІСТ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ БАКАЛАВРІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВО-ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ

А Проаналізований зміст практичної підготовки молодших бакалаврів і з'ясована роль практики у фаховій підготовці молодого фахівця в умовах навчально-науково-виробничого комплексу. Окреслені якісні ознаки стану практичної підготовки студентів технічних спеціальностей і визначені сучасні методи і форми організації практичного навчання. Розкриті основні шляхи формування професійно-практичних умінь, необхідних для майбутньої професійної діяльності студентів.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, вища освіта, практична підготовка студентів, практика, молодший бакалавр, практичне навчання, практичне заняття, методика навчання.

Постановка проблеми. Галузі економіки України, що забезпечують життєво важливі сфери матеріального виробництва і соціальний розвиток суспільства, характеризуються специфічними умовами праці та наявністю різноманітних форм власності, де перспективи їхнього розвитку залежать від рівня технологічної, технічної та економічної підготовки фахівців.

Випускник вищого навчального закладу – молодший бакалавр з будь-якої технічної спеціальності, поряд з високою професійною компетентністю та ерудицією, повинен вміти раціонально організувати виробництво в умовах ринкових відносин, бути здібним до впровадження прогресивних енергозберігальних технологій, творчо підходити до вирішення виробничих завдань. Зрозуміло, що таку компетентність студент повинен набувати за рахунок практичного навчання.

Практична підготовка студентів є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття певного освітнього рівня і має на меті набуття молодими фахівцями професійних навичок і умінь. Метою практики є оволодіння студентами сучасними методами, формами, засобами майбутньої професійної діяльності, її організації та виховання потреби систематичного оновлення набутих раніше знань і умінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти професійної освіти, зокрема практичної підготовки, весь час привертають увагу вчених, педагогів, виробників. Питаннями історії професійної освіти займалися М. Пузанов, Г. Терещенко, А. Булгаков, Н. Кузьмін, Ф. Блінгевський, Г. Зеленко, Д. Павлов, П. Лукашенко, В. Прохорович, Є. Степанович, І. Коваленко, Н. Михайловська та ін.; теорію професійної і практичної підготовки розглядали Д. Тхоржевський, К. Катханов, Ю. Якуба, В. Байденко, М. Махмутов, Н. Думченко, З. Решетова, Н. Ничкало, В. Симоненко, С. Шапоринський, В. Шипунов, Б. Мотрук, А. Захарцев, Б. Борисов, А. Фурсенко, В. Коркін, М. Саєнко, С. Котляров, А. Гаврилов, В. Саюшев, Р. Бабалова, К. Марквардт, С. Батішев, А. Беляєва, В. Безпалько, Е. Бойко, П. Лауш та ін.; теорії, методики, організації та змісту практичної

професійної підготовки займалися К. Іванович, Е. Корупшін, Л. Островський, В. Сироватко, П. Парамонов, П. Караваєв, В. Рижков, В. Тихеев, П. Лузан, Т. Іщенко, В. Рябець, В. Чумаченко, П. Гребенщикова, А. Шостак, В. Божієв, І. Каіров, І. Мещерський, А. Храпаль, І. Міклашевський та ін. Значний внесок у розроблення питань активізації практичного навчання шляхом упровадження в процес навчання елементів наскрізності зробили вчені Д. Войтюк, М. Барабаш, Я. Михайлович, Т. Іщенко [3].

Дослідження з питань організації самостійної роботи у блоці практичного навчання технічних спеціальностей в основному розглядали М. Бойко, Д. Мазоренко, Л. Тищенко, В. Пастухов, Г. Мазнєв, О. Богомоллов, В. Дуганець, І. Бендера [4, с. 3–9; 5, с. 10–16; 6, с. 16–28; 7, с. 29–31; 8, с. 299–307].

Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про ефективність практичного навчання за принципом наскрізності в окремо взятих освітньо-кваліфікаційних рівнях: «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст». З прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту» №1556-VII від 01.07.2014. це питання набуває нового глибшого значення, бо молодшого спеціаліста після адаптаційно-перехідного періоду готувати не будуть, а підготовку молодшого бакалавра необхідно проводити на вищому, професійному рівні у відповідності до вимог Болонського процесу.

Мета статті: проаналізувати зміст практичної підготовки молодших бакалаврів і визначити найефективніші форми організації навчально-виробничого процесу у вищих навчальних закладах і з'ясувати роль практики у фаховій підготовці молодого фахівця в умовах навчально-науково-виробничого комплексу.

Виклад основного матеріалу. Завдяки освітньому процесу, організованому у вищому навчальному закладі, підготовку бакалаврів можна розглядати як сукупність системоутворювальних складових елементів.

Залежно від основної дидактичної мети професійного навчання, освітній процес можна поділити на теоретичне і практичне навчання.

Домінуюча мета теоретичного навчання – тео-

ретичне освоєння професії, тобто засвоєння системи професійних знань про техніку, технологію, економіку, планування, організацію й управління виробництвом, а практичного – формування системи професійних умінь і навичок, тобто практичне освоєння професійної діяльності. Процес теоретичного навчання у своїй основі будується відповідно до логіки засвоєння знань, а практичного – до логіки формування умінь і навичок. При цьому зазначимо, що теоретичне навчання забезпечує не тільки формування знань, але й умінь і навичок. І, навпаки, практичне навчання не зводиться тільки до формування вмінь і навичок. Воно має і свою струнку та чітко виражену теорію.

У словнику з професійної освіти визначені терміни: «виробниче навчання», «практична підготовка», розглянемо їх і визначимо різницю.

Виробниче навчання – складова частина професійної підготовки учнів професійно-технічних закладів освіти. Виробниче навчання виконує інтеграційну функцію в системі навчання і виховання майбутніх робітників, у ході його перевіряються міцність знань, здобутих учнями, вмінь переносити ці знання на навчально-виробничу діяльність, формуються і закріплюються соціально-необхідні і професійно значущі якості особистості майбутнього робітника, засвоюються основи професійної майстерності.

Практична підготовка студента – обов'язковий компонент освітньо-професійної підготовки, що має на меті вироблення у студентів професійних навичок і вмінь для здобуття певного освітнього рівня. Проводиться в умовах професійної діяльності під організаційно-методичним керівництвом викладача вищого навчального закладу та спеціаліста з певного фаху, здійснюється на сучасних підприємствах і в організаціях різних галузей господарства, науки, освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі, державного управління.

За І. Паламарем, у період практичної підготовки знання знаходять сферу свого застосування, формуються професійно важливі практичні вміння і навички, навчання наближається до виробництва, виявляються нові проблеми і суперечності, пов'язані з потребами в нових знаннях [2].

Разом з тим між цими термінами є певна різниця. Наприклад, навчання конкретним видам діяльності майбутнього автомеханіка, верстатника, робітника і т. д. називають виробничим навчанням. Практичне навчання майбутнього вчителя, юриста, лікаря, як правило, не називають виробничим навчанням. Так, практичне навчання майбутнього вчителя за нормативними документами Міністерства освіти і науки України називають педагогічною практикою. У контексті предмета нашого дослідження ці два поняття будемо вживати як синоніми.

Для визначення закономірностей і специфіки практичного навчання в умовах навчально-науково-виробничого комплексу, що створений на базі вищого навчального закладу, необхідно провести

ретроспективний аналіз його розвитку.

Згідно з Положенням «Про проведення практики студентів вищих навчальних закладів», затвердженого наказом Міністерства освіти України № 93 від 08.03.93 року [9], визначено, що практика студентів є невід'ємною складовою частиною процесу підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах і проводиться на оснащених відповідним чином базах навчальних закладів, а також на сучасних підприємствах і в організаціях різних галузей господарства, освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі і державного управління. Тобто, практичне навчання – це вид навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їхнього практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами відповідних завдань.

Основна мета практичного заняття – розширення, поглиблення й деталізація знань, отриманих студентами на лекціях і в процесі самостійної роботи, підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, формування вмінь і навичок, розвиток практичного мислення та усного мовлення студентів. Тематика і плани проведення практичних занять із переліком рекомендованої літератури заздалегідь доводяться до відома студентів. Перелік тем і зміст практичних занять визначаються робочою навчальною програмою дисципліни. Практичне заняття проводиться, як правило, з академічною групою з окремих навчальних дисциплін, виходячи із особливостей їхнього вивчення та вимог безпеки життєдіяльності. Допускається поділ академічної групи на підгрупи.

Якість підготовки студентів до заняття та їх участь у розв'язуванні практичних завдань оцінюються викладачем і враховуються при виставленні підсумкової оцінки з цієї навчальної дисципліни. Строго кажучи, все, що не є лекцією, можна віднести до практичного навчання.

Головна функція практичних занять – організація відпрацювання навчального матеріалу для формування у студентів умінь і навичок щодо застосування знань, самостійно набутих і поглиблених.

Заняття такого типу, як правило, складаються з двох частин. Спершу проводиться підготовка студентів до самостійної роботи, потім вони самостійно вирішують поставлені задачі. Ця форма занять забезпечує індивідуалізацію навчання і сприяє активізації пізнавальної діяльності студентів. Практичні заняття повинні бути організовані так, щоб усі без виключення студенти були зайняті рішенням посиленої для них пізнавальної задачі. Отже, викладач повинен добре знати (з позиції діагностики) індивідуальні особливості студентів. Бажаючи так організувати заняття, щоб вони сприяли пред'явленню достатньо високих вимог до самопідготовки студентів, забезпечували їхній максимальний інтелектуальний розвиток і в той же час створювали умови для успішного засвоєння знань і умінь менш підготовленими студентами.

Практичні заняття проводяться як в аудиторіях або навчальних лабораторіях, обладнаних необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою, довідковою літературою, так і зовні аудиторії – на виробничих базах, на підприємствах і організаціях в умовах навчально-науково-виробничих комплексів [10; 11].

Практична підготовка як складова процесу підготовки фахівця конкретизується системою завдань практичного навчання, основними з яких є:

- оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками, культурою розумової і фізичної праці;
- формування соціальних мотивів позитивного і творчого ставлення до майбутньої фахової діяльності;
- надбання високих моральних якостей: працьовитості, відповідальності, цілеспрямованості, підприємливості, діловитості, чесності, ощадливості, практичності, хазяйновитості;
- розвиток економічного мислення, навичок економічного аналізу тощо.

Процес практичної підготовки майбутнього «молодшого бакалавра» є досить складним, йому об'єктивно притаманні як закономірності, так і певні суперечності. Зважаючи на те, що в новій редакції Закон України «Про вищу освіту» визначено, що до освітньо-професійного ступеня «молодший бакалавр» прирівнюється освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст», а вся нормативно-правова база орієнтована на підготовку «молодшого спеціаліста», то в подальших дослідженнях будемо опиратися на існуючі законні та підзаконні акти.

Наказом Міністерства освіти України № 13 від 19.01.94 року для поєднання зусиль навчальних закладів, наукових, проектних організацій і підприємств для спільного використання матеріально-технічної бази, відповідно до ст. 43 Закону України «Про освіту», було затверджено типові Положення «Про навчальний та навчально-науково-виробничий комплекс» [12], в якому зазначено, що метою створення таких комплексів є впорядкування процесу та підвищення ефективності взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг, напрацювання сучасних принципів формування державного замовлення з урахуванням загальнодержавних і регіональних потреб підготовки фахівців із вищою освітою та відповідно до Болонської декларації, створення передумов для посилення мобільності студентів, розширення їхніх можливостей, працевлаштування після закінчення навчання, забезпечення навчання впродовж життя.

Визначено, що практична підготовка як складова процесу підготовки фахівця має безпосереднє відношення до основних напрямів виховання – морального, патріотичного, трудового, естетичного, фізичного, розумового, емоційного тощо, де цілями практичної підготовки студентів технічних спеціальностей є не тільки формування професійних знань, умінь і навичок, а в першу чергу – різ-

нобічне виховання особистості, основним засобом при цьому є праця – як розумова, так і фізична.

Основна перевага практичного навчання перед іншими видами навчальної роботи полягає в тому, що воно інтегрує теоретико-методологічні знання і практичні вміння студентів в єдиний процес діяльності студента і носить навчально-дослідницький характер. Зіткнення теорії й досвіду, що здійснюється в навчальній лабораторії чи на виробництві, активізує пізнавальну діяльність студентів, додає конкретний характер тому, що вивчається на лекціях і в процесі самостійної роботи над теоретичним матеріалом, сприяє детальному і міцному засвоєнню навчальної інформації. Робота в лабораторіях і на виробництві вимагає від студента творчої ініціативи, самостійності в ухваленні рішень, глибокого знання і розуміння навчального матеріалу.

Практичні заняття активізують роботу студентів над предметом, що вивчається. Завдяки їм студенти краще засвоюють програмний матеріал, оскільки в процесі виконання практичних робіт багато розрахунків і формул, що здавалися відвернутими, стають цілком конкретними: при цьому виявляється безліч таких деталей, про які студенти раніше не мали ніякого уявлення, а тим часом вони сприяють з'ясуванню складних питань науки. Словом, зіткнення теорії і досвіду, що відбувається в лабораторії і на виробництві, не тільки сприяє засвоєнню навчального матеріалу, але й розвиває певним чином мислення, додаючи йому активний характер. Окрім курсового і дипломного проектування, жодна з форм навчальної роботи не вимагає від студента такого прояву ініціативи, як робота в лабораторіях і на виробництві.

У більшості практичних робіт студенти мають можливість стати «першопрохідцями», що сприятливо впливає на розвитку пізнавального інтересу молодої особистості [13].

Розглядаючи існуючі теоретичні положення навчального процесу вищих навчальних закладів, практикум повинен бути тісно пов'язаний з лекціями і семінарськими заняттями, що є творчою ілюстрацією основ підготовки молодого фахівця. Виникає не вирішена задача принципового значення: забезпечення єдності всіх практикумів і окремих практичних робіт по освітньому рівню, методології, апаратурі і приладам, дослідницькому характеру, що використовується. Для вирішення цієї задачі необхідне створення уніфікованих лабораторій, які б працювали в умовах навчально-науково-виробничих комплексів. Це надасть реальну можливість концентрувати виробничі потужності та обладнання, що відповідають сучасним вимогам виробництва, для впровадження новітньої методики і техніки практичного навчання, розрахованих на оволодіння студентами прийомми технологічного виробництва. Таким чином, головний напрям вдосконалення практичної роботи в системі підготовки молодшого бакалавра визначається необхідністю створення студентів умов для отримання систематизованих занять, що

забезпечить формування в фахівцях певного практичного виробничого досвіду.

У сучасній вищій школі практика так само, як і всі інші види аудиторної навчальної роботи, повинні у більшій мірі набувати характеру навчально-прикладної діяльності. Це означає, що крім практичного відпрацювання матеріалу, що вивчається, практичні заняття розвивають і творчу ініціативу студентів, активізують їхню пізнавальну діяльність, формують стійкі професійні інтереси. Орієнтація практичної підготовки студентів у вказаному напрямі тісно пов'язана з моделюванням реальної виробничої діяльності майбутніх фахівців, з реалізацією в методичній побудові практичних занять принципів проблемного навчання. У результаті створюються умови для відтворення в ході заняття складних управлінських і виробничих ситуацій, які сучасний висококваліфікований фахівець повинен вирішувати ефективно в умовах обмеженого часу.

Практичні заняття з різних навчальних дисциплін, різних технічних спеціальностей мають різне призначення і різний характер. Особливості їхньої постановки стосовно певної навчальної дисципліни, можуть бути враховані тільки при розробленні методик викладання відповідних дисциплін, методик проведення практичних занять. Велике значення має правильна їхня організація в умовах навчально-науково-виробничих комплексів, причому успіх справи часто залежить від того, як побудована у комплексі система організації та управління його діяльності, навчальних традицій, які звичайно присутні на практичних заняттях. Важлива деталь, наскільки тісно закріпились відносини між учасниками, засновниками комплексу та в чому полягає їхня зацікавленість одне в одному. Сфера взаєморозуміння між ними повинна організаційно діяти на студентів і викликати у них бажання творчо працювати. Учасники комплексу повинні діяти за принципом здорового стимулу, що підтримується бажанням привити необхідні вміння та знання, які, безперечно, допоможуть студентові оволодіти обраною спеціальністю і показати якнайкращий рівень вирішення поставленої виробничої практичної задачі. Студента завжди повинна супроводжувати впевненість в успішному виконанні роботи, підкріплена його власною ініціативою, бажанням творчо працювати винахідливо і кмітливо в поєднанні з якісною попередньою теоретичною підготовкою [14, с. 8].

Оскільки в організації практики бере участь персонал підприємств та організацій, учасників комплексу, він не тільки повинен знати техніку справи, але й володіти певною педагогічною підготовкою. Кожний керівник практики від підприємства повинен розуміти, коли і як треба допомогти студенту, а в яких випадках «допомога» може принести шкоду. Він може підказати студентові один із варіантів розв'язання виробничого завдання, тоді як основною його метою є самостійне розроблення студентом алгоритму вирішення виробничої ситуації. У такому випадку це буде не

допомога, а явна шкода для студента. Правильне ставлення керівника практики від підприємства до навчальної роботи освітнього закладу сприятиме всебічному оволодінню студентами-практикантами відповідними навичками з оволодіння певною спеціальністю та набуття ними виробничого досвіду. Нажаль, серед працівників баз практик не має фахівців-педагогів, і якісно організувати практичне навчання складно.

Практичне навчання може виконуватися після проходження всього теоретичного курсу або одночасно з його вивченням. Організаційно воно може бути формальним або груповим, це коли студенти розділені на невеликі групи з 2–5 осіб, які виконують різні роботи. Для вибору методу й організаційних форм проведення практики треба провести всебічний аналіз конкретних можливостей учасників навчально-науково-виробничого комплексу і правильно поставити перед ними навчальне завдання.

Питання планування й організації практичної роботи в умовах навчально-науково-виробничого комплексу мають особливе значення і повинні узгоджуватись з освітнім процесом навчальних закладів і виробничою діяльністю підприємств, що входять до складу комплексу. Успішне планування можливе за умови, коли підприємство чи установа, як самостійна одиниця, висуне власну потребу у студентах-практикантах, яких є можливість залучити на робочі посади під час проходження практики, забезпечуючи засвоєння теоретичних основ спеціальностей, за якими навчаються студенти. У разі об'єднання зусиль учасників комплексу і при правильному підході до використання виробничих потужностей і кадрового потенціалу можна досягти позитивного ефекту, оскільки концентрація наявного співробітництва в комплексі дозволить повніше використовувати відповідні виробничі та технологічні потужності в освітньому процесі.

Наявність такої форми співпраці навчальних закладів з підприємствами, установами підвищує науковий рівень практичної роботи з підготовки молодших бакалаврів, а також дозволяє використовувати наявне устаткування в практичних навчальних цілях.

Висновки з даного дослідження. Проаналізувавши зміст практичної підготовки молодших бакалаврів і визначивши найефективніші форми організації навчально-виробничого процесу у вищих навчальних закладах, вважаємо ефективними наступні умови практичного навчання: оволодіння необхідними пізнавальними вміннями та навичками для засвоєння знань у натуральному вигляді; організація неперервного контролю знань як засобу залучення до систематичної навчальної діяльності; створення у процесі практичного навчання виробничих ситуацій; застосування в навчальній практиці адекватних навчальним цілям форм організації праці студентів, які необхідні для забезпечення якісної підготовки молодшого бакалавра в умовах навчально-науково-виробничого комплексу.

З'ясована роль практики у фаховій підготовці молодого фахівця в умовах навчально-науково-виробничого комплексу та визначено, що зміст практичного навчання залежить від адаптованості навчально-матеріальної бази до виробничих умов діючих підприємств.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для отримання бажаного педагогічного результату в підготовці «молодшого бакалавра» навчально-науково-виробничий комплекс необхідно постійно розвивати. Розвиток матеріальної бази навчальних закладів можна вести за трьома напрямками: закупити те устаткування, що випускається промисловістю, розробити й виготовити окремі установки своїми силами або отримати від діючих підприємств, учасників комплексу, у вигляді спонсорської допомоги. При цьому другий напрям вирішує не тільки задачу поповнення навчальної матеріально-технічної бази, але й є і гарним об'єктом для експериментально-виробничої, і науково-дослідної роботи студентів. Беручи участь у розробленні лабораторного устаткування, можливо у вигляді виконання реальних дипломних робіт, студенти розвивають технічне мислення, набувають раціоналізаторських і винахідницьких навичок. З підвищеною відповідальністю студенти відносяться до виконання проектних робіт, оскільки за конструкторською документацією самі ж виготовляють деталі і доводять установку чи прилад до робочого стану. Таким чином, студенти беруть участь у повному циклі створення обладнання (від ідеї до його повного завершення й установки на робочому місці) в навчальній лабораторії чи майстерні.

Бажан С. П. Содержание практической подготовки младших бакалавров технических специальностей в условиях учебно-научно-производственных комплексов.

А Проанализировано содержание практической подготовки младших бакалавров и выяснена роль практики в профессиональной подготовке молодого специалиста в условиях учебно-научно-производственного комплекса. Очерчены качественные признаки состояния практической подготовки студентов технических специальностей и определены современные методы и формы организации практического обучения. Раскрыты основные пути формирования профессионально-практических умений, необходимых для будущей профессиональной деятельности студентов.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, высшее образование, практическая подготовка студентов, практика, младший бакалавр, практическое обучение, практическое занятие, методика обучения.

Bazhan S. P. The content of junior bachelors' practical training of technical specialties in conditions of educational and scientific and production complexes.

S The article analyses the content of younger bachelors' practical training and clarified the role of practice in young specialists' professional training in conditions of educational and scientific and production complex. Qualitative features state of students' practical training of technical specialties and modern methods and forms of organization of practical training are defined. Basic ways of formation of professional and practical skills necessary for future careers of students are clarified.

Key words: high school, higher education, students' practical training, practice, junior bachelor, hands-on training, practical training methods.

Постійне вдосконалення навчально-практичної роботи в навчально-науково-виробничому комплексі допоможе замінити відносини між навчальними закладами та підприємствами, а введення нових практичних ідей – це шлях до модернізації застарілого лабораторного обладнання навчальних закладів. Отже, успіх студентів на практиці має вагомe значення як для навчально-науково-виробничого комплексу, так і для ринку праці.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про вищу освіту» 01.07.2014 р. № 1556-VII // Офіційний Вісник України, 2014, № 63 від 15.08.2014, ст. 1728.
2. Паламар, І.І. Научно-методические основы совершенствования подготовки студентов по управлению сельскохозяйственными машинами в высшей школе: дис... канд. пед. наук : 13.00.02, К., 1990. – 206 с.
3. Войтюк, Д.Г. Комплексное проектирование по общетехническим дисциплинам / Д.Г. Войтюк, М.П. Барабаш, Я.М. Михайлович, Т.Д. Іщенко, Р.В. Оглядничук // Праці Четвертої Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та шляхи розвитку вищої технічної освіти». – К., 2002. – С. 38–43.
4. Бойко, М.Ф. Концептуальні аспекти підвищення ефективності практичної підготовки фахівців : зб. наук.-метод. праць підвищ. ефект. прак. підгот. фахівців / М.Ф. Бойко, Д.І. Мазоренко, Л.М. Тищенко. – Харків, 2003. – 274 с.
5. Пастухов, В.І. Наскрізна програма практичної підготовки фахівців з спеціальності «Механізація сільського господарства» на механіко-технологічному факультеті ХДТУСГ : зб. наук.-метод. праць підвищ. ефект. прак. підгот. фахівців / В.І. Пастухов. – Харків, 2003. – 248 с.
6. Мазнев, Г.Є. Організація наскрізної практичної підготовки фахівців з менеджменту : зб. наук.-метод. праць підвищ. ефект. прак. підгот. фахівців / Г.Є. Мазнев. – Харків, 2003. – 261 с.
7. Богомолов, О.В. Практична підготовка фахівців факультету «Переробка та зберігання сільськогосподарської продукції». зб. наук.-метод. праць підвищ. ефект. прак. підгот. фахівців / О.В. Богомолов. – Харків, 2003. – 234 с.
8. Бендера, І.М. Організація навчального процесу на принципах наскрізності при підготовці інженерів-педагогів в галузі механізації для аграрних закладів професійної освіти / І.М. Бендера // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. – Харків, 2003. – Вип. 5. – С. 299–307.
9. Положення «Про проведення практики студентів вищих навчальних закладів» МОН України, наказ № 93 від 08.03.93 року.
10. Мельничук, А.С. Практическое обучение / А.С. Мельничук // Педагогика / под общ. ред. А.П. Кондратюка. – Київ : Вища школа, 1982. – С. 174–199.
11. Поважна, Л.І. Зміст і організація практичної підготовки молодших спеціалістів готельного господарства / Л.І. Поважна. – Київ : КМПП «Друкар». – 1997. – С. 11–27.
12. Положення «Про навчальний та навчально-науково-виробничий комплекси», МОН України, наказ № 13 від 19.01.94 року.
13. Хоменко, М.П. Фактори, що впливають на ефективність практичної підготовки молодших спеціалістів-аграрників / М.П. Хоменко // Проблеми освіти : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2003. – Вип. 31. – 360 с.
14. Лауш, П.В. Організація практичного навчання / П.В. Лауш, В.С. Кухаренко, С.Б. Орищенко. – Київ : Урожай, 1996. – 192 с.

Дата надходження авторського оригіналу : 09.12.2014